

Вільям Шекспір

(До 400-річчя з дня народження)

Шекспір — найбільш глибокодумний геній епохи Відродження, епохи, яка, за висловом Енгельса, «потребувала титанів і яка породила титанів щодо сили думки, пристрасті і характеру, щодо багатосторонності і вченості»¹. Це була епоха боротьби проти примар середньовіччя з його застарілими догмами, релігійним фанатизмом, схоластичною освітою, протухлою мораллю, безглуздими забобонами.

Театральна кар'єра майбутнього драматурга, як свідчать перекази, розпочалася досить прозаїчною посадою. Він влаштовується наглядцем за кіньми аристократів, що приїздили в театр. А театр гримів іменами уславлених тоді в Лондоні акторів — трагіка Річарда Бербеджа і коміка Вільяма Кемпа. Через п'ять років Шекспіра уже знали як поета і драматурга, що суперничав з «університетськими умами» (так називали поетів і драматургів з університетською освітою, до яких належали Христор Марло, Роберт Грін, Джон Лілі, Джордж Піль).

Перше десятиріччя творчості великого драматурга (1590—1600) осяяне світлими життєрадісними тонами. Використовуючи досвід своїх попередників і сучасників, молодий автор шліфує свою художню манеру. Він розробляє жанр історичної хроніки («Генріх VI», «Річард III», «Едуард III», «Річард II», «Король Джон», «Генріх IV», «Генріх V»), створює 10 комедій, кращими з яких є «Сон літньої ночі», «Приборкання норовливої», «Венеціанський купець», «Багато галасу з нічого», «Віндзорські жартівниці» та ін., а також ставить на сцені трагедії «Тит Андронік», «Ромео і Джульєтта», «Юлій Цезар».

Комедії Шекспіра відзначаються, за Енгельсом, жвавістю і багатством дії: «В одному лиш першому акті «Віндзорських жартівниць», — писав він, — більше життя і руху, ніж у всій німецькій літературі».

Виразник гуманістичних ідей Шекспір вдається до сміху як зброї у боротьбі проти аморальності. Найбільш яскравим сатиричним образом є Фальстаф — герой «Генріха IV» та «Віндзорських жартівниць». Сер Джон Фальстаф — тип зухвалого ошуканця, брехуна, хвалька, п'янюги, розпусника і паразита. Цей виходець з іменитого феодалного роду намагається пристосуватись до нових умов епохи нагромадження капіталу. Він цинічно «звільняє» себе від лицарських ідеалів обов'язку, вірності, честі. Єдине, що свято оберігає Фальстаф і задля чого він живе, — це його черво. «Серце в пузі!» — іронізує над своїм героєм автор.

Соковитий образ Фальстафа свідчить, наскільки глибоко зміг заглянути Шекспір у душу людини і майстерно відтворити суперечності її характеру.

Такий же правдивий і суперечливий образ Шейлока — героя «Венеціанського купця». Шейлок — лихвар. Це його «ремесло» породжує скупість, корисливість, бездушний розрахунок. А національна ворожнеча розпалює в його душі полум'я жорстокості та несамовитої люті. Трагедія Шейлока в його багатстві, в його золоті (цю тему Шекспір також розробив пізніше в трагедії «Тимон Афінський»). Мстивий Шейлок хоче використати золото як зброю помсти, але стає лиш його жалюгідним рабом. Вдаючися з тією ж метою до «закону», Шейлок переконується у його облудності.

Автор викриває пагубу золота, оману «законів» і висміює ту «видимість правди,

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс об искусстве, «Искусство», М., 1957, стор. 346.

якою прикривається,— як зауважує Басаніо,— наша хитра епоха, щоб зловити в пастку наймудріших людей».

Серед хаосу замаскованої дешевенькими прикрасами брехні пристанищем для морально чистої і духовно витонченої людини є лише любов і музика, апофеозом якої увінчується п'еса.

На багатство характерів, створюваних Шекспіром, звернув увагу Пушкін, який за допомогою простого зіставлення показав, наскільки збіднила літературу класицистична традиція. Пушкін протиставляє образ Шейлока мольєрівському Гарпагонові: «У Мольєра скупець — скупий, і не більше; у Шекспіра Шейлок — скупий, тямкий, мстивий, чадолюбивий, дотепний».

1595 року з'являється «Ромео і Джульєтта» — трагічна поема про ніжне кохання і наглу смерть двох юних сердець, які гинуть у жорстокому світі безглуздої феодальної ворожнечі. Гнітючому настроєві, що виникає по смерті героїв, Шекспір дає оптимістичну розрядку в фіналі: із смертю цих молодих людей припиняється фамільна ворожнеча, Монтеккі й Капулетті миряться.

В період між 1601—1608 роками у творчості Шекспіра переважають тяжкі, песимістичні настрої, викликані і особистими нещастями, і тим, що око зрілого мислителя і майстра помічало все більше і більше нерозв'язних суспільних суперечностей. В такому настрої 1601 року Шекспір збагатив світову драматургію ще одним, найбільш глибоким шедевром — «Гамлетом». І. Франко справедливо зауважив, що Гамлет — найсуб'єктивніша фігура з усіх, створених Шекспіром. У славнозвісному монолозі «Чи бути, чи не бути» поет майже цілком забуває, що се говорить принц; слова виходять немов із уст підданого, що мусив «весь вік терпіти муки

І насміхи, гніт сильних і знущання
Гордині, біль одіпхнутого серця,
Загайливість закону, підлість суддів
І ту зневагу, що заслуга мовчки
Приймає од нікчемних».

Відразу ясно, що се не Гамлетові слова..., а стогін власного серця поета».

Водночас «Гамлет» є також найбільш філософічним твором Шекспіра. Герой трагедії — мислитель, а події трагедії, як каже І. Франко, наштовхують його думку до найтрудніших питань про мету існування, про вартість життя, про природу етичних понять і соціального ладу.

Якщо стара феодальна мораль наштовхує Гамлета на помсту дядькові за вбивство батька, то нові гуманістичні віяння висувають перед ним завдання боротьби проти підлоти, породженої феодальною системою.

Трагедія Гамлета не лише в тому, що він ще не цілком звільнився від тягара старих релігійних забобів (це особливо виразно показано у сцені каяття Клавдія перед розп'яттям), а, головним чином, у тому, що, відважившись на титанічну спробу боротьби, Гамлет збагнув своє безсилля. І все ж він протестує. Задихаючись у злочинному світі ганебного плазування перед коронованими пройдисвітами і вбивцями, Гамлет по-своєму бореться, виявляє неабияку рішучість і завзяття.

Трагедія Гамлета — це трагедія гуманістичної доби, яка могла висунути проблему боротьби проти старого світу, але не могла вирішити її. Образ Гамлета у Шекспіра сприймається не лише як прапор гуманістичної епохи, а і як символ боротьби прогресивних сил проти реакції.

У трагедії «Король Лір» Шекспір карає можновладця за зловживання. Він обстоює думку, що влада не лише дає права, вона накладає й певні обов'язки. Ця проста, здавалося б, істина недоступна деспотові Британії, розбещеному необмеженою владою, рабською покорою і плазуванням підлеглих, засліпленому своєю «величчю» та мішурою придворного блиску. Лір — не лише володар. Він і раб. Раб системи придворного етикету, своїх деспотичних примх, своєї безглуздої впевненості, що, мовляв, сам факт його існування чинить людям добро. І лише коли зарозумілий Лір позбавляє його королівської мантиї, починає спадати полуда з його очей. Колишній король стає людиною, замислюється над долею бідаків.

Тема «Макбета»: убивця на троні. Вона не нова для Шекспіра. Йі він уже висвітлював у «Річарді III», торкався у «Генріху IV» і «Гамлеті».

На відміну від Річарда III, Макбет ще до вбивства Дункана передбачає, що, знищивши короля, він подасть кривавий приклад іншим честолюбцям, які намагатимуться вбити його самого. Шекспір показує, що кривавий узурпатор влади силою обставин змушений вистежувати і знищувати своїх можливих суперників.

Страшні примари мучать убивць — Макбета і його дружину. Вони обоє переконуються, що «убитим бути краще, ніж убити і в радощах непевних потім жити».

Тягар злочинів паралізує розум Макбета, гнітить його волю. Вбивця ледве втримує державне кермо. Його придворні помічають, що «влада теліпається на ньому, як мантія гіганта на куцоному злодюжці».

Якщо перший період творчості Шекспіра називають оптимістичним, а другий трагічним, то про третій (1609—1619) висловлюються як про романтичний. В останні роки життя поет намагається знайти розраду в казкових мріях. Це відбивається у його «Зимовій казці» та утопічній «Бурі», сповнених вірою у щасливе майбутнє людства. «Буря» — одне з найніжніших творінь великого драматурга. І не випадково на сюжет «Бурі», як і на сюжет «Ромео і Джульєтти», написано 14 опер.

Митці творять для людей. Але тих, що творили і творять для людства, не так-то й багато. Один із них — Шекспір.

Б. А. БУЯЛЬСЬКИЙ
(Вінниця)